

Ема Миљковић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

УДК 94(497)''14''
341.223.1(497.11+498)''14''

Ionut Cojocaru²
Lumina University
Bucharest, Romania

ИЗГУБЉЕНА ИЛИ УКЛОПЉЕНА ДРЖАВНОСТ: СРБИЈА, ВЛАШКА И МОЛДАВИЈА У ОКВИРИМА ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА

Сажетак: У последњим деценијама 14. века, Србија, Влашка и Молдавија улазе у интересну сферу османских владара. Пад Смедерева 19. јуна 1459. године, за деспотовину Србију представља дефинитиван губитак државности, иако ће покушаји да се поврати трајати током читаве друге половине 15. века. Њена територија ће бити уклопљена у османско административни-војни систем заснован на принципу *миријске земље* и тимарског система. Иако ће одређени елементи аутономности као и поједине српске средњовековне институције бити задржане током читавог трајања османске управе на територији бивше Деспотовине, то свакако не значи да њена територија није представљала интегративни део османске државе.

За разлику од деспотовине Србије, кнежевине Влашка и Молдавија имале су битно различит статус, иако су номинално биле у границима Османског царства. Зарад лакшег успостављања и контроле власти у овим областима, које су биле веома удаљене од седишта централне власти, Висока порта прибегавала увођењу вазалног односа Влашке и Молдавије (касније и Трансилваније) према султану. У случају ових двеју кнежевина пре се, дакле може говорити, о уклопљеној него изгубљеној државности.

У раду ће бити образложена и теорија „три круга“ француског историчара Жила Вајнштајна, по чијем мишљењу је положај појединих провинција Царства у највећој мери зависио од удаљености од престонице – Цариграда.

Кључне речи: Србија, Влашка, Молдавија, државност, Османско царство

¹ ema.miljkovic@filfak.ni.ac.rs

² c.i.cojocaru@gmail.com

Османско царство представља најдуготрајнију државу у историји цивилизације на чијем је челу била једна династија. Од Османа, који се на позорници историје појављује око 1300. године, до последњег султана Мехмеда VI (1922), сви владари били су Османови директни потомци. На свом врхунцу, Царство се протезало на три континента на северу и истоку Европе до Пољске и Украјине, на југу у Африци до Нубије и субсахарске Африке, на западу до Атлантског, а на истоку до Индијског океана.

Осман из историјске анонимности излази на самом крају 13. века. Године 1302, битком код Бафеона у близини Никомедије (данашњи Измит) и победом на хетериархом Музаломом, Османова застава почиње да се уздиже над територијом Мале Азије и централне Анадолије, када многи турски беглугци, који су се након монголске инвазије задржали на тој територији, прилазе новом вођи. Од пограничног беглука постаје држава, од државе једно од најмоћнијих царстава у историји.

За освајање југоисточне Европе сачекан је погодан тренутак. Османлије користе грађански рат у Византији, који се свом жестином водио између Јована V Палеолога и Јована Кантакузина, да би на позив Кантакузиновог сина Матије, кога је Јован Кантакузин настојао да избаци из Једрена, Орханове трупе (султан 1326–1362) прешле Дарданеле и заузеле тврђаву Цимпе. После великог земљотреса 1354. године, освајају и Галипоље. Османлије се учвршћују на најстаријем континенту. Почиње борба за Балкан.

Наредне четири деценије показале су да ниједна од актуалних држава чија се територија простирала на просторима јужне Европе (Византија, Србија, Бугарска, Влашка, Молдавија) нису имале снаге да се одупру османској сили. До краја 14. века ове државе су се нашле или у вазалном односу према Османовој држави или су у потпуности потпале под њену власт. Самосталност је задржао мали део византијске територије, али у наредних пола века и ова некада тако моћна држава, нестаће са историјске карте Европе и света.

У историографији, османска држава се обично карактерише као изузетно централизовано уређена, нарочито у њеном класичном периоду. Иако су се најважније одлуке доносиле у самој владарској палати, уз учешће владара и њему најближих достојанственика Царства, дубља историографска анализа показује да та централизација није била апсолутна, те да се појединим провинцијама остављала одређена аутономност, како би се обезбедила што стабилнија и дуготрајнија власт на огромној територији Царства, што свакако, без савремених техничко-технолошких достигнућа није био лак задатак.

У овом раду је изнет поглед на уређење одређених провинција Османског царства (некадашње деспотовине Србије, подељене на већи број санџака), као и вазалних кнежевина Влашке и Молдавије, у циљу указивања на разлике у организацији власти на територији османског падишаха. Такође, биће указано и на теорију друштвених мрежа, која је према најновијим истраживањима, била значајан чинилац у организацији власти у Царству.

I

Неспорно је да деспотовина Србија своју државност губи падом престоног града Смедерева, 19. јуна 1459. године. Ипак, како ће бити наглашено у даљем раду, у оквирима основних османских административних јединица – санџака, организованих на територији бивше Деспотовине, задржан је одређен ниво локалне аутономије, који је и поред пуне интеграције ових провинција у оквире Царства, представљао брану процесима асимилације, акултурације, па и саме исламизације. Узрок томе је свакако био владарски прагматизам династије Османлија, који је изражен готово током читавог трајања Царства, а који су сматрали (с правом) да ће на тај начин лакше и чвршће (ма колико деловало парадоксално) владати делом балканских провинција Царства, чији је значај као крајишта у појединим периодима био од изузетне важности за очување и функционисање османске државе.

Процес османског освајања српских земаља трајао је више од једног века – од Маричке битке 1371. године до освајања Баната 1552. године. Нови господари, који су своју државу дефинисали са два основна атрибута – војничка и исламска, донели су са собом и нови управно-административни поредак, заснован у првом реду на муслиманском верском праву, *шеријату*. Међутим, уз уважавање традиција ранијих исламских држава, које су се налазиле у темељима Османског царства, османски султани, а пре свих Мехмед Освајач (1444–1445; 1451–1481) и Сулејман Законодавац (1520–1566), свесни потребе да се власт у новоосвојеним областима ваљано учврсти с једне, и ограничења шеријата, с друге стране, доносе и секуларне законске прописе, *кануне*. Кануни се разликују за сваку провинцију Царства, уважавајући локалне прилике, и интегришући поједина законска решења из законодавства држава које су покорили. Није без значаја и чињеница да су Османлије прихватиле ханифитски *мезхеп*, најлибералнију од четири муслиманске канонски прихваћене правне школе, која истиче значај правног промишљања и самосталног расуђивања у ситуацијама које нису предвиђене основним корпусима исламског права, Кураном и хадисима.³

Српске породице које су живеле у оквирима Османског царства у статусу раје имале су право да поседују наследни земљишни посед, који се називао баштина. Средњовековни српски појам баштине је у османском правном систему измењен под утицајем схватања да је власник земље султан, а баштиник овлашћени корисник. Душанов законик предвиђа да зависни земљорадници који поседују баштину, могу слободно да располажу својим њивама и виноградима, под условом да увек буде „работника“ на том поседу. У супротном, господар села био је властан да одузме необрађену башти-

³ Детаљније видети: Д. Танасковић, *Ислам догма и живот*, Београд: СКЗ, 2008, 116–117.

ну.⁴ Под баштином, у османском систему земљишних односа, подразумевала се земља намењена пољопривреди која се налазила изван окућња и која се није могла отуђити, па се користила из генерације у генерацију. Господар тимара надзирао је прелазак баштина из руку једног корисника у руке другог. Наследник баштине је био искључиво син. У случају смрти корисника баштине, ако би иза умрлог остао само малолетан син, који није био у стању да обрађује земљу, спахија је имао право да ту баштину додели другоме, али само док наследник не постане способан за обраду земље. Ако умрли није имао синове већ само браћу, баштине су потпадале под тапију. Браћа су морала да плате онолику таксу колику одреде непристрасни људи, а не господар земље. У случају да браћа не пристану на процењени износ, господар земље је имао право да земљу да на коришћење било ком страном лицу. Поседник баштине имао је право да се те земље одрекне и у том случају спахија је могао да је додели другом уз тапију. Такође је сам поседник могао да заложи земљу за новац, у ком случају спахијина дужност је била да не дозволи да после намирења дуга дође до спора, јер је онај код кога је земља била, био дужан да је врати старом власнику. Земљу која би дуже од три године остала необрађена, без оправданог разлога, спахија је имао право да одузме кориснику и да је додели другоме уз тапију.⁵

Величина баштине зависила је од квалитета земље, па је она износила, како прецизирају одредбе канун-наме из 1560. године 70–80 дунума врло добре, 80 до 120 дунума земље средњег или 120 до 130 дунума земље лошег квалитета.⁶

Корисници су имали одређене обавезе којима су надокнађивали коришћење баштина. Те обавезе су се састојале од натуралних и новчаних дажбина, које су увек биле истог износа и које су замењивале некадашње радне и натуралне обавезе. Баштина у поседу муслимана називала се чифт.⁷

У таквим околностима настају први сачувани законски прописи који се односе на српске земље. Преузимање читавог низа законских одредби и решења, као и утицај српског средњовековног права на ране османске законске акте релевантне за српске земље, уочава се у већини кануна за сме-

⁴ М. Благојевић, *Меропси и отроци - баштинници и посадници у Грбаљском рукопису Душановог законика*, Глас САНУ 396, Одељење историјских наука 12 (2004) 26, 32–33.

⁵ Д. Бојанић, *Јадар у XVI и XVII веку*, У: Јадар у прошлости, Лозница 1985, 111.

⁶ Дунум је површинска мера за земљиште. Један дунум је износио 910 m². Детаљније: Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда*, књ. 1, св. 1. *Турски катастарски пописи Београда и околине 1476–1560*, Београд 1964, регистар под баштина; Д. Бојанић, *Јадар у XV и XVI веку*, 82. О баштини видети и Е. Миљковић, Александар Крстић, *Трагови српског средњовековног права у раним османским канунима и канун-намама*, У: *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*, САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права XVI, Београд 2009, 301–319.

⁷ Д. Бојанић, *нав. дело*, 111.

деревски, крушевачки, видински, босански, херцеговачки и клишки санџак, издатих у другој половини 15. и првој половини 16. века. У домаћој историографији питање преузимања одредби рударског закона деспота Стефана Лазаревића у османско рударско законодавство тј. у „*Стари саски закон и људске обичаје мајданске*“, адекватно је елаборирано, па стога о томе овом приликом неће бити детаљније расправљано. Ипак, треба нагласити да су и код рударских закона, као и у другим случајевима, Османлије водиле рачуна о локалним специфичностима, па се за време владавине Сулејмана Законодавца напушта идеја о униформном уређењу ове веома значајне привредне гране, чији је заговорник био Мехмед II Освајач и афирмишу се локалне специфичности и посебна права за рударе и становништво појединих рударских центара.⁸

Преузимање правних решења из периода независне српске државе уочава се и у другим збиркама османских закона, које регулишу положај становништва, њихова права, обавезе и евентуалне повластице. У овом домену, тај утицај најочљивији је на пољу *влашког* законодавства, с обзиром на то да су *власи* представљали друштвену групу преузету из организације српске средњовековне државе, о чему директно сведочи и њен словенски назив који је задржан у османском језику. У појединим одредбама кануна за рају, а нарочито у називима појединих дажбина, такође се могу препознати стара српска законска решења, али су она уклопљена у шири контекст османског схватања појма раје (осм. *رأى*, стадо) – поданика, који је у читавом Царству био заснован на јединственом концепту плаћања основног пореза *харача*, као вида испуњења за пасиван положај у оквирима османске државе, што је подразумевало и право на слободу вероисповести и ослобађање од војне службе.⁹

Власи сточари, представљају, поред раје, другу основну друштвену групу, које се након османских освајања формирају у српском друштву. Турски извори из друге половине 15. и прве половине 16. века, власима називају искључиво Србе-сточаре, који су, имали посебан фискални статус у оквиру Османског царства, стечен вршењем војне службе. Влашки статус је свој пуни облик добио у граничним областима, где су власи-војници били значајан елемент како за даље освајања, тако и за одбрану освојених територија.¹⁰ Влашко становништво је као накнаду за вршење војне службе уживало велике пореске олакшице, а такође је било и значајан колонизаторски елемент,

⁸ О рударској производњи у другој половини 15. и током 16. века видети: С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд 2002, 145–185. Такође видети: Е. Миљковић, А. Крстић, *нав. дело*, 303.

⁹ Детаљније видети: Н. Inaldžik, *Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva*, Prilozi za orijentalnu filologiju 3–4 (1953), 23–55.

¹⁰ О власима детаљније: Е. Миљковић Бојанић, *Смедеревски санџак 1476–1560. Земља. Насеља. Становништво*, Београд 2004, 227–241.

те стога и веома важно за турску државу. Њихов статус био је регулисан посебним законским прописима – *канунима влаха* (Kanûn-iefiak). Хронолошки први сачувани овакав пропис налази се у *Поименичном попису вилајета Браничево* из 1467.¹¹

Подимни дукат – филурија, основна пореска обавеза становништва које је уживало влашко становништво, плаћана је по кући. Своје обавезе чувања границе и важних путева, власи су обављали по начелу једно домаћинство – једна филурија – један човек за војничку службу, али су у случају потребе (великог ратног похода и сл.) у војску могле бити позване све мушке главе. Поред филурије, власи су давали и одређени износ у новцу као еквивалент за вредност једног овна. Катун кога је чинило 50 влашких домаћинстава давао је чергу, два овна, два круга сира, два конопца и три улара (односно еквивалент у новцу). Такође су плаћали глобе за ситне преступе, коју је уживао санџак-бег, а на пет кућа један мушки члан домаћинства је одлазио у војну службу (*петница*), а катун је давао и слугу (*коморница*) за санџак-бега. Дажбине су плаћане о Божићу и Ђурђевдану. Власи нису плаћали младарину и овчарину, а такође су били ослобођени бројних „работа“. Влашки статус могао се стећи и обављањем службе која је била од посебног значаја за државу, па су тако власи Драчевице стекли тај статус радећи у соланамау Грбљу.¹²

Неколико породица, углавном једно или два села, била су под непосредном влашћу примићура, а овај је опет био одговоран кнезу, који је био врховни старешина влаха у својој кнежини. Функције кнеза и примићура, биле су наследне. Дужности примићура састојале су се од: 1) испомоћи при прикупљању пореза; 2) заштити и чувању поверене им територије; 3) старања о кретању становништва и посебно спречавању исељавања, и 4) учествовања у војним походима. Заузврат, они су били ослобођени дажбина на тзв. примићурским баштинама. Кнезови су имали истоветне обавезе као и примићури, уз једну допунску – да јемче за примићуре, а уживали су тимаре или кнежинске баштине које су такође биле ослобођене дажбина. Припадала им је и десетина од новчаних глоба које је убирао санџак-бег. У Смедеревском санџаку 1476. године убележен је извесни Малога, Николин син, који је имао титулу врховног кнеза, што представља једини помен те институције у расположивим изворима.¹³

Влашки статус укинут је тридесетих година 16. века, али је 1540. године та одлука ревидирана за становништво Видинског и Босанског санџака, као и за влахе Драчевице. Укидање влашког стауса у осталим областима (Смедеревски, Зворнички санџак) покренуо је талас влашких миграција ка

¹¹ М. Stojaković, *Branicevki teftar*, Beograd 1987.

¹² Е. Миљковић Бојанић, *Смедеревски санџак*, 230–231.

¹³ Исто, 232–235.

новим крајиштима, где је и даље било потребе за додатном војском, углавном у правцу Славоније.¹⁴

Такође један од видова поменуте полуаутономије која је била примењивана на територији данашње Србије у време османске власти је укључивање локалног становништва у османске војне и полувојне редове.

У процесу освајања Турци нису уништили све старо феудално племство, нарочито не ситно, те носиоци турског тимарског система у фази његовог успостављања у балканским земљама нису били искључиво муслимани. У овом времену Турци нису ништа чинили што би одбијало од њих ситно хришћанско племство које је требало да представља спону између њихове власти и потчињеног становништва. Овакав став Турцима је наметала потреба стабилизовања и обезбеђивања њихове власти над потчињених народима. Међутим, без обзира на сва настојања да укључе српско средњовековно племство у свој феудални систем, били су свесни чињенице да се том слоју није могло безрезервно веровати и да се не зна када ће им они окренути леђа и пребећи у Угарску. Вероватно је то узрок широко распрострањене појаве током целе друге половине XV века, да су хришћани-спахије веома бројни, али да они већином притежавају тимаре који доносе веома ниске приходе.¹⁵ Поступајући сасвим практично и у складу са својим потребама и циљевима, Турци су придавали велики значај нижем друштвеном слоју – влашким старешинама, кнезовима и примићурима, које су укључивали као спахије у свој феудални систем.¹⁶

¹⁴ Исто.

¹⁵ У области Бранковића, на пример, од уписаних 177 тимара, 25 су били у поседу хришћана, али од тих 25 хришћана спахија само су деветорица претежавала тимар у вредности 2–6000 акчи. Тројица су убележени као стари тимарници, а двојица су били лагатори војнука. Осталих 16 тимара су представљали ситне поседе, испод 1000 акчи, а сваки од тих тимара уживали су заједно 2–5 тимарника. Види: *Oblast Brankovića. Opširni katastarski popis iz 1455. godine*, priredili H. Hadžibegić, A. Handžić i E. Kovačević, Sarajevo 1972.

¹⁶ Види: Б. Ђурђев, *Хришћани-спахије у северној Србији у XV веку*, Годишњак друштва историчара БИХ IV (1952), 165–169; Е. Миљковић, *Прилог проучавању почетака исламизације у Браничеву 1467–1476. године*, Зборник Матице српске за историју, 47–48 (1993) 125–132.

Хришћани-спахије су били седамдесетих година XV века релативно бројни у Смедеревском санцаку и било их је 89, што износи близу 50% свих тимарника у том периоду. Међутим, приходи са њихових тимара су били сразмерно ниски: наиме, 52 хришћана-спахије су имали тимар чији је годишњи приход био мањи од 2.000 акчи, а чак 28 њих је имало приход мањи од 1.000 акчи. Истовремено, број муслимана-тимарника који су уживали тимар мањи од 1.000 акчи је веома мали, свега 6.¹⁷

Срби су такође учествовали у оквирима османске војске као акинџије мартолови, војници, тобџије, дербенџије, а поред тога су и радили као занатлије на одржавању тврђава и значајних саобраћајница. Такође су вршили и друге службе од значаја за државу као што је соколарска, на пример.¹⁸

II

Положај кнежевина Влашке и Молдавије битно се разликовао од положаја бивше српске деспотовине. Први османски продори у Влашку догодили су се већ 1369. године, да би затим Османлије биткама на Ровинама (1395) и код Никопоља (1396), озбиљно запретили самосталности ове дунавске кнежевине. У периоду интеррегнума у Османовој држави, Влашка ће имати своју пуну самосталност, али ће већ 1415. војвода Мирча прихватити да плаћа трибут османском владару.¹⁹

Готово идентична била је и судбина Молдавије²⁰, чији је војвода Петру I Муреш 1377. године први пут прихватио обавезу плаћања трибута као симбол вазалног односа према Османлијама за време Мурата I (1361–1389). Касније ће се ситуација мењати, у периоду интеррегнума и Молдавија поново стиче пуну независност, да би опет затим османско присуство постало готово стално на њеним границама. Освајањима Бајазита II, османска доминација у овој кнежевини постаће трајна.²¹

Ипак, ове две земље никада нису постале интегративни део Османског царства, већ само њени вазали, какав је положај имала и кнежевина

¹⁷ Десет година раније, у области Браничева 52% свих тимара били су у рукама хришћана, али су годишњи приходи са њих били релативно ниски. Опширније: Е. Миљковић, *Прилог проучавању почетака исламизације*, 125–132.

¹⁸ Детаљније видети: О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији*, Београд, 1974.

¹⁹ <http://www.eliznik.org.uk/RomaniaHistory/wallachia-history.htm>.

²⁰ У овом раду термин Молдавија се не односи на територију данашње Републике Молдавије (Moldova), већ на средњовековну кнежевину Молдавију која је обухватала североисточни део данашње Републике Румуније). Османлије су ову територију називале *Voğdan* или *Kara Voğdan* по њеном првом владару војводи Богдану (1359–1365), за време чије владавине кнежевина Молдавија постаје независна.

²¹ *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, ed. G. Ágoston and B. Masters, New York, 2009, 389–391.

Србија након Косовске битке на пример. Узроке ових разлика француски историчар и османиста Жил Вајнштајн објашњава кроз теорију „три круга“, где се положај одређених провинција разликовао у зависности од њихове удаљености од централне власти, тј. престонице. Тако Молдавија и Влашка, касније и Ердељ, спадају у трећи круг, Србија, Босна, Херцеговина, Црна Гора, северна Грчка у други, а територије најближе Константинопољу попут Добруце, Тракије, Тесалије у први круг балканских провинција Царства.

Оваква подела представља историјску имагинацију: она на терену није била изражена кроз разлике у административној подели или друштвеном уређењу, на пример. Њен циљ је да помогне историчарима да боље схвате османску логику управљања Царством и да уоче различитости у њеној јединствености.

Основна карактеристика за земље које би по Ж. Вајнштајну биле део „трећег круга“ балканских провинција Царства, дакле као што је већ наглашено у првом периоду до 18. века, за Влашку и Молдавију, је чињеница да су оне биле вазали османског владара, али не и интегративни део Царства.²²

У пракси, то је значило да, за разлику од земаља које су улазиле у „други“ и „први“ круг балканских провинција, у ове две средњовековне државе није била уведена османска управа: није било османске административне поделе, тимарског система, посебних кануна, као што ни њихово становништво није уживало статус раје, па самим тим ни статус *зимија*, што је свакако била предност у односу на становништво других провинција Балкана под османском влашћу.²³

Влашка и Молдавија су имале право да саме бирају своје војводе и бољаре, које су бирале међу својим племеишким породицама,²⁴ да воде самосталну унутрашњу политику, док се вазални однос према османском падишаху огледао кроз вођење „заједничке“ спољне политике, што је у пракси значило да су били дужни да воде истоветну спољну политику као њихови османски сениори, по принципу „пријатељ мог пријатеља и мој је пријатељ, непријатељ мог пријатеља и мој је непријатељ“. Такође били су дужни да плаћају годишњи данак, као и *пешкеш*, додатну дажбину која у директном преводу значи поклон, а представљао је давање османском владару одређени износ, како у новцу, тако и у природи (скупоцене тканине, житарице, мед, лој, итд.).²⁵

Заузврат, османским како цивилним тако и војним властима био је забрањен приступ на територији дунавских кнежевина. Иако је током одрђе-

²² *Историја Османског царства*, пр. Р. Мантран, Београд 2002, 348–357.

²³ Детаљније о рајинском статусу видети: Е. Миљковић Бојанић, *Смедеревски санџак 1476–1560. Земља. Насеља. Становништво*, Београд 2004, 220–227.

²⁴ Овај избор је морала да потврди Висока порта која их је постављала на власт додељујући им симболе власти. *Историја Османског царства*, 349. Такође видети: R. W. Seaton Watson, *A history of the Romanians*, Cambridge University Press, 1963; A. Oțetea, A. McKenzie, *A concise history of Romania*, London 1985.

²⁵ Исто.

них периода било напада на поједине градове и регионе ових области, као што су освајање Килије, Акермана Турн Северина, Бурђа, Браила, те провинције Буцак око Бендера, ове земље су задржале свој вазални статус, док су се поменута освајања сматрала редефиницијом граница између османске државе и вазалних области.²⁶

Чувени румунски историчар Никола Јорга описао је унутрашње уређење Влашке и Молдавије као „Византије после Византије“, инсистирајући на чињеници да је, нарочито после слома Краљевине Угарске на Мохачу 1526. године, у обе кнежевине дошло до раста културног утицаја Византије. Њихове војводе, који су остали једини православни владари у југоисточној Европи, усвојили су елементе протокола византијског двора, и подржавали православне цркве и манастире широм Османског царства.²⁷

Иако се споразум између Османског царства и дунавских кнежевина заснивао на горе наведеним принципима, који су у највећој мери поштовани, не постоје правно-формални уговори који те односе дефинишу. Ова чињеница се објашњава да је одсуство правних докумената остављало могућности за редефинисање поменутих односа, без одуговлачења и на основу стања на терену, тј. у зависности од односа снага и стања на терену.²⁸

Један од најеклатантнијих примера кршења одредби ових споразума, који су углавном били доношени стиском руке, без строгих правних процедура, овера и тугри, је низ догађаја везан за влашког војводу Михаила Храброг (Mihai Viteazul), који је у оквирима Дугог рата (1593–1606) покушао, па на кратко чак у успео да уједини Влашку, Молдавију и Трансилванију, али су његови успеси били краткотрајни, а неуспеси више узрок неслоге међу хришћанским савезницима, него саме снаге османске војске и њеног падишаха.²⁹

Након овог неуспеха, вазални однос Влашке и Румуније није једно дуже време довођен у питање, па чак ни за време ратова с краја 17. и почетка 18. века. Ипак, тешка ратна времена оставила су последице и у овим областима, где је османска власт захтевала све веће порезе, док су сељаци били у веома тешком стању услед упада османских трупа, нарочито за време рата са Пољском вођеним између 1672. и 1676. године.³⁰

²⁶ *Историја Османског царства*, 349; Такође видети: R. W. Seaton Watson, *A history of the Romanians*; A. Oțetea, A. McKenzie, *A concise history of Romania*.

²⁷ Детаљније видети: N. Iorga, *Byzance après Byzance. Continuation de l'“Histoire de la vie Byzantine“*, Bucharest 1935. Влашке и молдавске војводе су пружале значајну помоћ српским црквама и манастирима на подручју под јурисдикцијом Пећке патријаршије.

²⁸ *Историја Османског царства*, 349; Такође видети: R. W. Seaton Watson, *A history of the Romanians*; A. Oțetea, A. McKenzie, *A concise history of Romania*.

²⁹ *Историја Османског царства*, 349; C. Rezachevici, *Mihai Viteazul: itinerariul moldovean*, Magazin istoric 5 (2000).

³⁰ *Историја Османског царства*, 370; R. W. Seaton Watson, *A history of the Romanians*, Cambridge University Press, 1963; A. Oțetea, A. McKenzie, *A concise history of Romania*, London 1985.

У политичком животу ових земаља међу најзначајнијим владарима су свакако Матеја Бесараба, војвода Влашке (1632–1658) и Васил Лупу у Молдавији (1634–1653).³¹ Њихова власт се оцењује као веома стабилна, што суштински значи смањен утицај бојара, који су иначе често били значајнији од владара, иако то није формално исказивано. На иницијативу ове двојице владара отворене су више школе у Трговишту и Јашију, у манастиру Три Јерарха. Осим тога, у Трговишту је отворена и хуманистичка школа где се између 1646. и 1651. године изучавао грчки и латински.³²

Оно што издваја дунавске кнежевине, а што је у првом реду омогућено њиховим вазалним статусом према Османлијама, за разлику од територије данашње Републике Србије, која је била интегративни део Османове државе, представљају културне али и политичке везе које су Влашка и Молдавија одржавале са Пољском, Угарском, Трансилванијом и Русијом, што је довело до прожимања идеја и иновација које су долазиле са Запада. Ширење протестантизма у Трансилванији довело је до првог превода Светог писма на румунски, што је у великој мери утицало на развој тог језика. Прво дело штампано на румунском језику било је Кодекс закона говора (1640), као превод са старословенског. Прва Библија на румунском језику коју је наручио војвода Шербан Кантакузин појавила се 1688. године.³³

У културном животу Влашке и Молдавије током 17. и почетка 18. века посебно се издвајају личности Константина Кантакузена, који је похађао универзитет у Падови и који је своју прву карту Влашке објавио у Венецији 1700. године, као и Димитрија Кантемира, војводе Молдавије, који је између осталог на латинском језику написао историју османске државе од њених почетака до владавине Махмуда IV (1648–1687).³⁴

Након Карловачког мира 1699. године, који свакако представља прекретницу у историји Османског царства, долази не само до испољавања претензија европских сила, Аустрије и Русије према Влашкој и Молдавији, већ и до појачаног периода османског утицаја израженог кроз владавину *Фанариота*, Грка из дела Цариграда званог Фанар, где се и данас налази Цариградска патријаршија. Притисак у првом реду Русије на дунавске кнежевине биће појачан током руско-турског рата 1768–1774, завршеним миром у Кучук-Кајнарци. Одредбама овог мира Османлије су успеле да очувају

³¹ За овог владара се везује и чињеница да је желео да постане и господар Влашке. *Историја Османског царства*, 370; *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 389–391.

³² *Историја Османског царства*, 371; *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 389–391.

³³ Исто.

³⁴ Видети детаљније: A. Drace-Francis, *The making of Modern Romanian Culture. Literacy and development of the National Identity*, International Library of Historical Studies, London 2006. Историја османске државе из пера Димитрија Кантемира преведена је на енглески језик и доступна у целини у електронском формату. https://books.google.rs/books?id=q3NUAAAAUAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

статус дунавских кнежевина, које ће се током 19. века борити како за уједињење, тако и за независност. Као и Србија, Румунија (јединствена територија Влашке и Молдавије) стиче пуну независност на Берлинском конгресу 1878. године.

* * *

Поред теорије три круга, за третирање питања положаја одређених провинција у оквирима Османског царства има значаја и теорија друштвених мрежа³⁵, где се у новијој литератури Османско царство сагледава као комплексан систем покровитељских мрежа, које су у појединим периодима османске историје, успевале чак и да угрозе самог султана. При разматрању теорије друштвених мрежа битно је уочити да ли су оне деловале само у оквирима престонице или и у провинцијама којима је дуги низ векова, барем номинално, владао османски падишах. Иако ово питање заслужује ширу елаборацију, овде се мора напоменути да су у Османском царству деловали различити типови друштвених мрежа: оне које су деловале искључиво у престоници (пример највиши представници улеме), оне које су свој центар имале у престоници али је њихово деловање сезало до провинција (пример Мехмед-паша Соколовић), као и оне које су деловале искључиво у провинцијама (пример арапских провинција).

И на крају вратимо се питању с почетка. Уклопљена или изгубљена државност. У случају Влашке и Молдавије може се рећи готово потпуно очувана, делимично уклопљена. У случају Србије готово потпуно изгубљена, делимично уклопљена. Ипак, и са таквим статусом становништво некадашње деспотовине Србије дочекује српску револуцију верски очувано, национално свесно, са неизгубљеном жељом за повратак независности и државности Србије.

Литература

- Barkley, K. (2008). *Empire of Difference. The Ottomans in Comparative Perspective*. Cambridge University Press.
- Благојевић, М. (2004). *Меропси и отроци – баџиници и посадници у Грбаљском рукопису Душановог законика*, Глас САНУ 396, Одељење историјских наука 12 26, 32–33.
- Бојанић, Д. (1985). *Јадар у XVI и XVII веку*, У: Јадар у прошлости, Лозница, 111.
- Drake-Francis, A. (2006). *The making of Modern Romanian Culture. Literacy and development of the National Identity*, International Library of Historical Studies, London: Taurus Academy Studies.

³⁵ Детаљније видети: K. Barkley, *Empire of Difference. The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, 2008.

- Бурђев, Б. (1952). *Хришћани-спахије у северној Србији у XV веку*, Годишњак друштва историчара БИХ IV, 165–169.
- Encyclopedia of the Ottoman Empire*. (2009). ed. Gábor Ágoston and Bruce Masters, New York: Facts on File.
- Зиројевић, О. (1974). *Турско војно уређење у Србији*. Београд: Историјски институт.
- Inaldžik, H. (1953). *Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva*, Prilozi za orijentalnu filologiju 3–4, 23–55.
- Istanbul, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi (= BBA). *Tapu tahrir defteri* (=TTD), 16 (1476).
- Историја Османског царства*. (2002). Ур. Р. Мантран. Београд: СЛЮ.
- Миљковић, Е. (2013). *На раскришћу епоха*. Ниш: Филозофски факултет.
- Миљковић, Е. (1993). *Прилог проучавању почетака исламизације у Браничеву 1467–1476. године*, Зборник Матице српске за историју 47–48, 125–132.
- Миљковић Бојанић, Е. (2004). *Смедеревски санџак 1476–1560. Земља. Насеља. Становништво*. Београд: Историјски институт, Службени гласник.
- Миљковић, Е., Крстић, А. (2009). *Трагови српског средњовековног права у раним османским канунима и кануннамама*, У: Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора, САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права XVI, Београд, 301–319.
- Oblast Brankovića. Opširni katastarski popis iz 1455. godine*. (1972). Pr. Hamid Hadžibegić, Adem Handžić i Ešref Kovačević, Sarajevo.
- Oțetea, A., McKenzie, A. (1985). *A concise history of Romania*. London: Robert Hale.
- Rezachevici, C. (2000). *Mihai Viteazul: itinerariul moldovean*, Magazin istoric 5.
- Seaton, W., R. William. (1963). *A history of the Romanians*. Cambridge University Press.
- Танасковић, Д. (2008). *Ислам догма и живот*. Београд: СКЗ.
- Ћирковић, С., Ковачевић-Којић, Д., Ћук, Р. (2002). *Старо српско рударство*, Београд.
- Шабановић, Х. (1964). *Турски извори за историју Београда*, књ. 1, св. 1. *Турски катастарски пописи Београда и околине 1476–1560*, Београд.

Интернет сајтови

- https://books.google.rs/books?id=q3NUAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gsbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, Преузето 29.1.2015.
- <http://www.eliznik.org.uk/RomaniaHistory/wallachia-history.htm>. Преузето 29.1.2015.

Ema Miljković, Ionut Cojocaru

LOST OR INCLUSIVE STATEHOOD: SERBIA, VALLACHIA AND MOLDAVIA WITHIN THE OTTOMAN EMPIRE

Summary

During the last decades of the 14th century, Serbia, Wallachia and Moldavia had entered the sphere of interest of the Ottoman rulers. For the Despotate of Serbia, the fall of the capital city of Smederevo, on 19th of June 1459, had meant the loss of sovereignty and statehood, although the attempts to get it back would have endured throughout the second half of the 15th century. Although some elements of autonomy, as well as some institutions existed in the medieval Serbian state, would have been preserved until the end of the Ottoman dominance in these parts, on its territory would be introduced the Ottoman administrative, military and timar system, including the institution of the *miri* land, meaning that the ex Despotate of Serbia was the integrative part of the Ottoman state.

As for Wallachia and Moldavia, they had completely different status in comparison to Serbia, although they nominally were within the borders of the Empire. Since they were far away from the capital, in order to obtain easier control over those provinces, the Ottomans introduced in them the vassal relations (the same happened later in Transylvania) toward the sultan.

In this study would also be explained the theory of „the three circles“ introduced in historiography by the French historian Gilles Veinstein. According to his opinion the position of the certain provinces of the Empire had depended on its distance from its center, the capital of Constantinople.